

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΕΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η δημιουργία της ελληνικής
ταυτότητας μέσα από την Ιστορία,
την Αρχαιολογία και τη Λαογραφία

(15/10/2023)

Δρ. Χριστίνα Γραμματικοπούλου cgram@uom.edu.gr

Τελετή έναρξης Ολυμπιακών Αγώνων, 2004

“

Γενναϊόωροι Αϊτινοί, έχετε δοκιμάσει τις θλίψεις της δουλείας που μέχρι πρότινος σας συνέθλιβε. Τέκνα αυτής της Αφρικής, οι ακτές της οποίας της οποίας γειτνιάζουν με την Ελλάδα, ελάτε να μας βοηθήσετε

Αδαμάντιος Κοραής, 20 Αυγούστου 1821

”

“

Με μεγάλο ενθουσιασμό ενημερωθήκαμε ότι η Ελλάς, επιτέλους, αναγκάστηκε να πάρει τα όπλα για να κερδίσει την ελευθερία της και τη θέση που είχε κάποτε ανάμεσα στα έθνη του κόσμου. Μια τόσο όμορφη και δίκαιη υπόθεση και, κυριότερα, οι πρώτες επιτυχίες που τη συνόδευσαν δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ασυγκίνητους τους Αιτινούς, διότι κι εμείς, όπως οι Έλληνες, ζούσαμε για χρόνια υπό τον ζυγό μιας ατιμωτικής σκλαβιάς, μέχρι να σπάσουμε, με τις ίδιες τις αλυσίδες μας, το κεφάλι της τυραννίας. Προσευχόμενοι στους Ουρανούς να προστατεύσουν τους απογόνους του Λεωνίδα, σκεφτήκαμε να υποστηρίξουμε τους γενναίους αυτούς πολεμιστές, αν όχι με στρατιωτικές δυνάμεις και πυρομαχικά, τουλάχιστον με χρήματα, τα οποία θα ήταν χρήσιμα για την αγορά των όπλων που χρειάζεστε. [...] Είθε να αποδειχτούν όμοιοι των προγόνων τους, και καθοδηγούμενοι από το πνεύμα του Μιλτιάδη, να αξιωθούν να πετύχουν, στον στίβο ενός νέου Μαραθώνα, τον θρίαμβο της ιερής υπόθεσης που έχουν αναλάβει στο όνομα των δικαιωμάτων, της θρησκείας και της πατρίδας τους. Είθε, τέλος, μέσα από τις σοφές αποφάσεις τους, να μνημονεύονται στην Ιστορία ως κληρονόμοι του σθένους και της αρετής των προγόνων τους.

Jean Pierre Boyer, 15 Ιανουαρίου 1822

”

Η αναγνώριση από τους εξεγερμένους σκλάβους:

Τον Ιανουάριο του 1822 φτάνει στην Ελλάδα μια επιστολή στήριξης της Ελληνικής Επανάστασης από την Αϊτή. Είναι η **πρώτη επίσημη αναγνώριση της Ελλάδας**, από τον Αϊτινό πρόεδρο Jean Pierre Boyer.

Είχε προηγηθεί στις 20 Αυγούστου 2021 επιστολή του Αδαμαντίου Κοραή που ζητούσε πρακτική και πολιτική στήριξη στον αγώνα για την ανεξαρτησία.

Λέγεται ότι οι Αϊτινοί είχαν στείλει καφέ, ώστε να πουληθεί για όπλα, και εκατό ένοπλους εθελοντές, που χάθηκαν σε ναυάγιο (ανεπιβεβαίωτη πληροφορία).

Μια ξεχασμένη ιστορία από την ελληνική επανάσταση

- Γιατί ο Κοραΐς ζήτησε βοήθεια από την Αϊτή;
- Γιατί εκείνοι εκδήλωσαν τη στήριξή τους;
- Γιατί δεν διδασκόμαστε (παρά μόνο με δύο λέξεις) το επεισόδιο αυτό που ήταν τόσο σημαντικό στην ελληνική ιστορία;
- Πώς θα ήταν αν βλέπαμε την Ελληνική επανάσταση ως απότοκο των κινημάτων κατά της **αποικιοκρατίας, όπως ήταν η Επανάσταση στην Αϊτή, η πρώτη εξέγερση σκλάβων που κατέληξε στη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους;**
- Αντί γι' αυτό, το αφήγημα για την Ελληνική επανάσταση ήταν στο πλαίσιο της Γαλλικής, δηλαδή μιας επανάστασης πολλοί πρωταγωνιστές της οποίας είχαν συμφέροντα στις αποικίες, ακόμα και σκλάβους.
- Αυτό εξυπηρετεί τη σύνδεση με την Ευρώπη: ότι η Ελλάδα έδωσε τα “φώτα” στην Ευρώπη και μετά από χρόνια επηρεάζεται ιδεολογικά και πολιτικά από αυτήν ώστε να δημιουργήσει εθνικό κράτος.

“

...η παρουσία του Macron στους ελληνικούς τηλεοπτικούς δέκτες, μια τόσο ιδιαίτερη μέρα, υπογράμμισε την ως διά μαγείας εξαφάνιση από τη δημόσια μνήμη των πεπραγμένων της γαλλικής αυτοκρατορίας της δουλείας, της βίας, της υφαρπαγής και της κυριαρχίας στο όνομα του εκπολιτισμού και της προόδου, όπως φυσικά και του ρόλου της σύγχρονης γαλλικής νεοαποικιοκρατίας στις πρώην γαλλικές αποικίες. Το εντυπωσιακό είναι ότι ο άλλος επίσημος καλεσμένος στους εορτασμούς των διακοσίων ετών από την Ελληνική Επανάσταση ήταν ο Βρετανός πρίγκιπας (ακόμα) Κάρολος, επιβεβαιώνοντας έτσι τη **συμβολική επιλογή του ελληνικού έθνους-κράτους να τοποθετηθεί στη λευκή πλευρά της Ιστορίας και να γιορτάσει την ελευθερία παρά με απογόνους πρώην ιδιοκτητών σκλάβων, αντί με απογόνους εξεγερμένων σκλάβων.**

Πηνελόπη Παπαηλία, "Για μια μεθοδολογία του αφήματος: Μια συζήτηση με την Gina Athena Ulysse περί ρασανμπλάζ" 2024

”

**Πώς θα περιγράφατε την
ελληνική ταυτότητα;**

Η μελέτη του Εαυτού

Όπως είδαμε, η Ανθρωπολογία γεννήθηκε μέσα από την ανάγκη να μελετηθεί "ο Άλλος", μέσα στο Αποικιοκρατικό πλαίσιο.

Αντίθετα, στην Ελλάδα, από τα τέλη του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα, κυριάρχησαν άλλα πεδία γνώσης, όπως η Λαογραφία, η Ιστορία και η Αρχαιολογία.

Αυτές οι επιστήμες ήταν προσανατολισμένες προς τη **μελέτη του Εαυτού**.

Ο λόγος ήταν ότι οι ιστορικές συνθήκες και οι ανάγκες από τις οποίες δημιουργήθηκαν ήταν διαφορετικές.

Όπως αναφέρει ο Herzfeld, οι "εθνικές" αυτές επιστήμες προοριζόταν να συμβάλλουν στην δημιουργία εθνικών ταυτοτήτων στα νέα Βαλκανικά εθνικά κράτη, που δημιουργήθηκαν μετά τη διάλυση των μεγάλων αυτοκρατοριών, μέσα σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο που δημιουργούσε πολλές μειονότητες και αμφισβητούμενες περιοχές στις περισσότερες χώρες.

Ο στόχος δεν ήταν μόνο η δημιουργία μιας εθνικής ταυτότητας, αλλά και η αναγνώριση από τις μεγάλες Δυνάμεις που θα υπέγραφαν τις συμφωνίες για την εθνική κυριαρχία.

Η ανάγκη για ελληνική ταυτότητα

- Η διάκριση στην οθωμανική αυτοκρατορία γινόταν βάσει θρησκείας, η οποία καθόριζε και το ποσοστό φόρου που πλήρωναν οι υπήκοοι.
- Υπήρχαν πολλές γλώσσες, η ελληνική διδασκόταν στις ιερατικές σχολές και γι' αυτό την μιλούσαν οι χριστιανοί και οι αστοί, ενώ οι πληθυσμοί της υπαίθρου μπορεί να μιλούσαν αρβανίτικα, σλάβικες διαλέκτους, τούρκικα κτλ.
- Η ταυτότητα ήταν κυρίως τοπική, οι κάτοικοι αισθανόταν σύνδεση με το δικό τους τόπο και όχι με ένα ενιαίο ελληνικό κράτος.
- **Ο αγώνας για ανεξαρτησία, η ίδρυση του ελληνικού κράτους και οι μετέπειτα εδαφικές διεκδικήσεις, στηρίχθηκαν στην ιδέα του έθνους-κράτους και τους εθνικισμούς του 19ου αιώνα.**
- **Το νέο κράτος έπρεπε να διασφαλίσει ομοιογένεια και συνοχή, ώστε να διασφαλιστεί η συνέχεια της εξουσίας.** Αυτό το επιχείρησε μέσα από τα εξής στοιχεία:
 - ◆ **Γλώσσα:** επιβολή μιας ενιαίας γλώσσας και απαλοιφή των τοπικών διαλέκτων.
 - ◆ **Θρησκεία:** χριστ. ορθόδοξη, μικρότερη ανεκτικότητα για άλλες θρησκείες, αυτοκεφαλία ελλ.εκκλησίας.
 - ◆ **Πολιτισμός:** ανάδειξη Κλασικής Αρχαιότητας, προστασία αρχαιοτήτων, προβολή συνέχειας Ελληνισμού.

Η ιδέα της Αρχαίας Ελλάδας ως λίκνου του ευρωπαϊκού πολιτισμού

- Johann Joachim Winckelmann, 1717-1768, μελετητής της Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Τέχνης, που έθεσε τα θεμέλια της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης. Τα γραπτά του ήταν καθοριστικής σημασίας για την στροφή της τέχνης και των γραμμάτων της εποχής του και μετέπειτα στην κλασική αρχαιότητα.
Έλεγε ότι "υπάρχει μόνο ένας τρόπος για τους σύγχρονους να γίνουν σπουδαίοι, ακόμα και αμίμητοι: μιμούμενοι τους Έλληνες"
- Η αγάπη για τον πολιτισμό της Κλασικής Αρχαιότητας ξεκινάει ήδη από την αναγέννηση. Από τον 18ο αιώνα και μετά γίνεται πολύ κοινή η ιδέα της αρχαίας Ελλάδας ως λίκνου του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Περιηγητές πηγαίνουν προς την Ιταλία και τον Λεβάντε, και έπειτα προς την Ελλάδα. Εντείνεται το ενδιαφέρον προς τα αρχαία ερείπια και τα αντικείμενα του παρελθόντος, γίνονται συλλογές και σιγά σιγά η γνώση συστηματοποιείται και γεννιέται η Αρχαιολογία ως επιστήμη.
- Οι Διαφωτιστές θεωρούσαν ότι η Ευρώπη του 18ου αιώνα είχε φτάσει την πολιτιστική ακμή της αρχαίας Ρώμης και της Αρχαίας Ελλάδας. Αναζήτησαν τα καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά, και πολιτικά τους πρότυπα στην αρχαιότητα.

Πώς φαντάστηκαν την Ελλάδα...

Claude Lorrain, Τοπίο με τον Άργο να φυλάει την Ιώ, 1644/45. Η Αρκαδία στην Ευρωπαϊκή ποίηση και ζωγραφική ήταν ένας ανέγγιχτος τόπος, κοιτίδα της Κλασικής Αρχαιότητας. Οι εικόνες αυτές αιχμαλώτισαν τη φαντασία των Ευρωπαίων λογίων, αλλά δημιούργησαν και ένα στερεότυπο που έκανε το Ελληνικό τοπίο να μοιάζει παρακμιακό.

**Και πώς τη
βρήκαν...**

Αθήνα, Πύλη του
Αδριανού, Χαρακτικό
του 18ου αιώνα.

Ruinenberg, Potsdam.

Η αγάπη για τα ερείπια και ο Ρομαντισμός:

μετά την ανακάλυψη του Ερκολάνο (1738) και της Πομπήιας (1748) τα ερείπια "γίνονται της μόδας". Οι αριστοκράτες και ευκατάστατοι ταξιδιώτες από τη Βόρεια Ευρώπη που κάνουν το "Grand Tour" (εκπαιδευτικό ταξίδι προς την Ιταλία με πολλές στάσεις στο ενδιάμεσο) εξοικειώνονται με τα ερείπια και τα αισθητικοποιούν ως σύμβολα του χρόνου που περνάει, μεγάλων πολιτισμών κτλ. Σε πολλούς ευρωπαϊκούς κήπους δημιουργούνται "αρχαία ερείπια" στη μορφή ρωμαϊκών, μεσαιωνικών, και γοθτικών κτισμάτων.

Ξαναγράφοντας την ιστορία μέσα από την αρχιτεκτονική:

Gótico, Barcelona

Δημιουργία “γοθτικής” γειτονιάς στα τέλη του 19ου μέχρι τη διεθνή έκθεση του 1929, ανασκευάζοντας μεσαιωνικά και σύγχρονα κτίρια. Δημιουργείται αισθητικά ένα διαφορετικό παρελθόν από την “μπαρόκ” Ισπανία. Στην πραγματικότητα υπάρχουν πολλά μεσαιωνικά κτίσματα, αλλά ήθελαν να τα κάνουν να φαίνονται πιο “βορειοευρωπαϊκά”.

**Διαγράφοντας
κομμάτια της πόλης
για να αναδειχθούν
συγκεκριμένες
ιστορικές περιόδους:**

Συνοικία Βρυσάκι, Αθήνα.
Πάνω από 300 σπίτια
γκρεμίστηκαν και
καταστράφηκε η γειτονιά
για να δημιουργηθεί το
αρχαιολογικό πάρκο της
αρχαίας αγοράς.

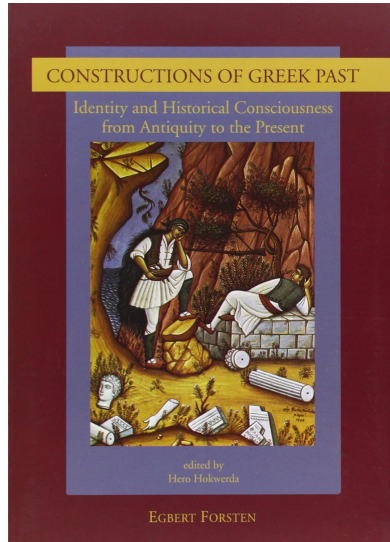
Προγονολατρεία και μιμητισμός

- Ελληνικός διαφωτισμός (περίπου 1750-1820), προώθησε την εθνική ενσυναίσθηση στον ελλαδικό χώρο και προετοίμασε το έδαφος για την Επανάσταση.
- Το Ελληνικό Ιδεώδες προσαρμόστηκε σε πολύ συγκεκριμένα ιδεολογικά αιτήματα των ελλήνων μέσα από αυτόν.
- Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους εγκαταλείπονται σταδιακά οι φιλελεύθερες αξίες του Διαφωτισμού. Υπάρχει μια εμμονή με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, μια προγονολατρεία.
- Ο Διαφωτισμός αντικατόπτριζε μια γόνιμη συνδιαλλαγή με το παρελθόν. Αντίθετα, η προγονολατρεία των πρώτων δεκαετιών μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους αντικατοπτρίζει μια άγονη μίμηση.
- Οι Βαυαροί στράφηκαν προς το Κλασικό ιδεώδες. Η προστασία των αρχαιοτήτων έγινε προτεραιότητα γι' αυτούς. Όμως η εμμονή με την κλασική αρχαιότητα, αποδείχτηκε ανεπαρκής για να αναδείξει τη συνέχεια μεταξύ ελληνικού παρελθόντος και παρόντος.

Αναζητώντας υλικό και άυλο πολιτισμό για τον μύθο της καταγωγής της Ευρώπης

- Το κλασικό παρελθόν έγινε ο μύθος καταγωγής για την Ευρώπη
- Στην Ελλάδα εισήχθη σαν ένα βασικό στοιχείο για την συγκρότηση της εθνικής ιδεολογίας
- Η Ελλάδα πρακτικά και ιδεολογικά επιτελεί το ρόλο του "ορίου" του φράγματος ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Αφρική ή τη Μέση Ανατολή.
- Ο μύθος λοιπόν της Ελλάδας και της Ευρώπης, χρειαζόταν τα υλικά τεκμήρια ώστε να στοιχειοθετηθεί.
- Έτσι τα αρχαία κατάλοιπα του κλασικού παρελθόντος, τα μνημεία, τα αντικείμενα της καθημερινότητας γίνονται πολύ σημαντικά για το ιδεολόγημα αυτό.
- Η αρχαιολογία από την πρώτη στιγμή προσπαθεί να διασώσει και να φέρει στο φως τα στοιχεία αυτά, με κάθε κόστος.
- Πχ. στην Αθήνα γκρεμίστηκαν πάνω από 300 σπίτια στην συνοικία Βρυσάκι, ώστε να δημιουργηθεί το αρχαιολογικό πάρκο της Αρχαίας Αγοράς.

Voutsaki, Archaeology and the construction of the past

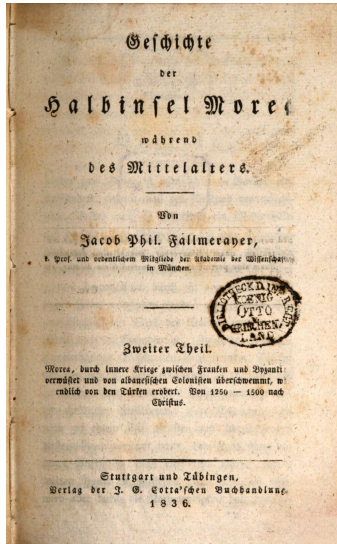

Voutsaki, S. (2003). Archaeology and the Construction of the Past in Nineteenth Century Greece. In H. Hokwerda (Ed.), *Constructions of Greek Past: Identity and Historical Consciousness from Antiquity to the Present* (pp. 231 - 255). Egbert Forsten.

Διακρίνει τις εξής τάσεις σε σχέση με το παρελθόν, που αναδεικνύουν πώς αλλάζει η αντίληψη για το παρελθόν:

- Φιλελεύθερη και ορθολογική κατασκευή του ελληνισμού στην Δυτική Ευρώπη. Η Ευρώπη θεωρείται κληρονόμος του Κλασικιστικού Ιδεώδους. Σε αντίθεση με τα περισσότερα έθνη, η Ελλάδα δεν χρειαζόταν να κατασκευάσει τον δικό της εθνικό μύθο, έπρεπε απλά να τον υιοθετήσει. Αυτό θα βοηθούσε και στην αναγνώρισή τους από τους Ευρωπαίους, που ήταν απαραίτητη για την ύπαρξη του ελληνικού κράτους.
- Η συνάντηση της εικόνας αυτής με ρομαντικές αρχές από τον Ελληνικό Διαφωτισμό. Ο Ελλ. Διαφ. προώθησε την εκπαίδευση και την εθνική συνείδηση στους Ελληνικούς πολιτισμούς, ετοιμάζοντας το έδαφος για την Ελληνική Επανάσταση.
- Εμμονή με την Κλασική Αρχαιότητα
- Η σταδιακή διάβρωσή της από το ρομαντικό σχήμα της συνέχειας ανά τους αιώνες

Fallmerayer, Ιστορία της χερσονήσου της Πελοποννήσου κατά τους Μεσαιωνικούς Χρόνους

Fallmerayer, J. (1830). Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters. Stuttgart: Cotta.

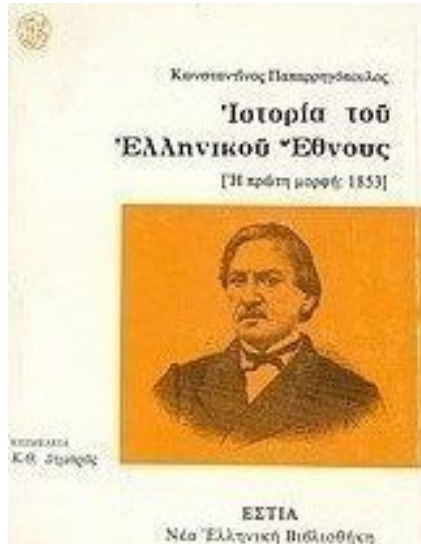
Ο Fallmerayer υποστήριξε ότι δεν υπήρχε φυλετική συνέχεια μεταξύ των Αρχαίων Ελλήνων και των σύγχρονων Ελλήνων.

“Η ελληνική φυλή έχει τελείως εξολοθρευτεί από την Ευρώπη. Η φυσική ομορφιά, το μεγαλείο του πνεύματος, η απλότητα των συνθηθειών, η καλλιτεχνική δημιουργία, οι αθλητικοί αγώνες, οι πόλεις, τα χωριά, το μεγαλείο των μνημείων και των αρχαίων ναών, ακόμα και το όνομα του λαού, έχουν εξαφανισθεί από την Ελλάδα”. Δηλαδή εστιάζει στη φυλετική καθαρότητα, το αίμα και κατά δεύτερο λόγο στον πολιτισμό.

Ιστορική συνέχεια;

- **Μετά το Fallmerayer, μετατοπίζεται το ενδιαφέρον στην ανάδειξη της συνέχειας του Ελληνικού πολιτισμού, η οποία θα επιβεβαίωνε την ανάγκη ύπαρξης του ελληνικού κράτους.**
- Έτσι, γίνεται μια πιο ρομαντική προσέγγιση της συνέχειας του Ελληνικού πολιτισμού ανά τους αιώνες, που συμπεριέλαβε στο αφήγημα και τα βυζαντινά μνημεία, στοιχεία της λαϊκής παράδοσης κτλ.
- Δηλαδή από προσπάθεια ανασύστασης του κλασικού πολιτισμού, γίνεται μια πιο συμπεριληπτική προσέγγιση
- Το αφήγημα της συνέχειας του Ελληνικού πολιτισμού, υπερέβαινε τοπικότητες και χρονικότητες. Παράλληλα, εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του ελληνικού κράτους να δημιουργήσει μια εθνική συνοχή, ομογενοποίηση και επικέντρωση, ώστε να διασφαλίσει μια επιτυχημένη διακυβέρνηση αλλά και επιβίωση του κράτους (ότι δηλ. δεν θα διεκδικούσαν τις ίδιες περιοχές άλλα γειτονικά κράτη).

Παπαρρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

Παπαρρηγόπουλος, Κ. (1853). Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεοτέρων

Πρώτη σύντομη έκδοση το 1853.

Ακολούθησε η έκδοση σε 15 τόμους (1860-1875).

Θέτει τα θεμέλια για το σχήμα της συνέχειας του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Παρουσιάζει μια ένδοξη πορεία, δίνοντας έμφαση σε τέτοιες στιγμές, πχ. ο πόλεμος για την ανεξαρτησία παρουσιάζεται αποκομμένος από τα πολιτικά συμφραζόμενα, ελαχιστοποιώντας την σημασία που δείχνει στο ρόλο των μεγάλων δυνάμεων αλλά και στην εσωτερική διαμάχη μετά το 1821 (βλ. εμφύλιο).

Ο Παπαρρηγόπουλος εγκαινίασε την διδασκαλία του μαθήματος αυτού στο ελληνικό πανεπιστήμιο, ενώ πριν διδασκόταν μόνον η Γενική Ιστορία και η Ιστορία των αρχαίων λαών.

Το βιβλίο τεκμηρίωνε τις μεταγενέστερες εδαφικές διεκδικήσεις και εξέφραζε την γέννηση της Μεγάλης Ιδέας.

Η Αθήνα ως πρωτεύουσα

- Το 1834 η Αθήνα ήταν μια πόλη σε ερείπια. Μέχρι το τέλος του αιώνα μεταμορφώθηκε σε μια πρωτεύουσα σε νεοκλασικό στυλ, με το Παλάτι και την Ακρόπολη στο κέντρο. Η αναδόμηση της πόλης συμβόλιζε την αναγέννηση της χώρας και τη δυτικοποίησή της.
- **Η αλλαγή της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα έγινε για να αντικατασταθεί η Κωνσταντινούπολη ως επίκεντρο του ελληνικού φαντασιακού (σύνδεση με πατριαρχείο και χριστιανισμό) και να δοθεί έμφαση στο ένδοξο Κλασικό παρελθόν.**
- Τα παραδοσιακά τοπωνύμια και ονόματα οδών αντικαταστήθηκαν με ονοματα ατόμων από την ελληνική επανάσταση και την αρχαιότητα. Το ιδεολόγημα του Ελληνισμού βρήκε την αντανάκλασή του στο αστικό τοπίο. Το αστικό περιβάλλον έγινε ο τόπος όπου ξαναγράφονταν η συλλογική μνήμη και η ιστορία.
- Παράλληλα, η δημιουργία του νέου φαντασιακού είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή άλλων μνημείων ή εγκατάλειψη τόπων, πχ. η σύγχρονη πόλη της Σπάρτης χτίστηκε γύρω από τα ερείπια της αρχαίας Σπάρτης και όχι του μεσαιωνικού Μυστρά.

Αθήνα, Ναός του
Ολυμπίου Διός, 1865

Το αφήγημα της συνέχειας του
Ελληνισμού ανά τους αιώνες σε
εικόνα:

Τελετή Έναρξης Ολυμπιακών
Αγώνων 2004, Αθήνα
(καλλιτεχνική διεύθυνση Δημήτρη
Παπαϊωάννου)

Ταύτιση του ελληνισμού με την
τέχνη, τη φιλοσοφία, την
επιστήμη αλλά και με όλους τους
πολιτισμούς που πέρασαν από το
γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας
(χωρίς απαραίτητα να
θεωρούνται ελληνικοί)

<https://youtu.be/r7HpH7RXALI?si=GICq-37Nkq1JwIQE>

Το Γλωσσικό ζήτημα: αναβίωση, επιβιώματα ή καθομιλούμενη;

- Η προβληματική σχέση με το παρελθόν αντικατοπτρίζεται και στο γλωσσικό ζήτημα.
- Νεόφυτος Δούκας> να αναβιώσουν τα Αρχαία Ελληνικά
- Καταρτζής> Να χρησιμοποιηθεί η ομιλούμενη γλώσσα. Απέρριπτε και την ιστορική ορθογραφία του Βηλαρά και του Ψαλίδα.
- Κοραής> Μέση οδός Ο Κοραής μιλούσε για τη "μετακένωση" των ιδεών από την Αρχαία Ελλάδα στην Ευρώπη. Έβλεπε την οθωμανική περίοδο ως "σκοτεινά χρόνια", ενώ ούτε για το βυζαντινό ή λαϊκό πολιτισμό είχε καλύτερη άποψη. Το έργο του στέκεται ανάμεσα στο διαφωτισμό και τον αρχαϊσμό του ελεύθερου ελληνικού κράτους.
- Με άλλα λόγια, μιλάμε για κατασκευή της γλώσσας με τον ίδιο τρόπο που κατασκευαζόταν η πόλη: υπερτονισμός αρχαίων καταλοίπων, απαλοιφή ενδιάμεσων επιρροών

Αρχαιολογία και Λαογραφία στην υπηρεσία της εθνικής ιδέας

1813 → Ίδρυση Φιλόμουσου Εταιρείας

1826 → ανακήρυξη αρχαιοτήτων ως εθνικής ιδιοκτησίας

1829 → Ίδρυση Μουσείου στην Αίγινα

1837 → Ίδρυση πανεπιστημίου. Έδρα αρχαιολογίας όπου απασχολούνται πολλοί γερμανοί λόγιοι.

1837 → Ίδρυση αρχαιολογικής εταιρείας. Έμφαση στην Αθήνα και στο κλασικό παρελθόν. Τα μνημεία "καθαρίζονται" από μετέπειτα προσκτίσματα. Έμφαση στην επιγραφική (σε αντίθεση με ξένους που ενδιαφέρονται για αρχιτεκτονική και τέχνη), λόγω του γλωσσικού ζητήματος. Ενδιαφέρονται να αποδείξουν ότι όσοι κατοικούν στην Ελλάδα είναι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων.

1882 → Ίδρυση Ιστορικής & Εθνολογικ. Εταιρείας Ελλάδας

1884 → Ο Ν. Πολίτης εισάγει τον όρο λαογραφία -ανάμεσα στις αγγλικές έννοιες του folklore και της εθνογραφίας.

1908 → Ίδρυση Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας

1918 → Ίδρυση Λαογραφικού Αρχείου

Οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές

- Η αρχαιολογία σε όλες τις χώρες μπορεί να συγκεντρώνει ειδικούς από κάθε μεριά του κόσμου.
- Ωστόσο στην Ελλάδα, η δράση των ξένων αρχαιολογικών σχολών (πχ. Γαλλική στους Δελφούς, Αμερικανική στην Αρχαία Αγορά, Γερμανική στην Ολυμπία, Ιταλική στην Κρήτη) συνδέεται κάποιες φορές με δάνεια ή ξένη βοήθεια (αρχαιολογικές άδειες σε αντάλλαγμα για οικονομική βοήθεια).
- **1843** → Ίδρυση Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Μετά το 1870 ακολουθούν και άλλες (Γερμανική, Βρετανική, Αμερικανική, Αυστριακή, Ιταλική). Οι σχολές συνιστούν έναν από τους σημαντικότερους φορείς άσκησης αρχαιολογικής πολιτικής στη χώρα. Συνδέθηκαν με σημαντικές ανασκαφές (Ολυμπία, Δελφοί, Δήλος, Αρχαία Αγορά, Κρήτη, Κόρινθος, Σάμος, Λήμνος).

Bruce Trigger, Alternative Archaeologies

Trigger, B. G. (1984). Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist. *Man*, 19(3), 355–370. <https://doi.org/10.2307/2802176>

Η φύση της αρχαιολογικής έρευνας διαμορφώνεται σε σημαντικό βαθμό από την θέση των χωρών και των περιοχών όπου πραγματοποιείται, σε ό,τι αφορά την οικονομία, πολιτική και πολιτισμό στο παγκόσμιο γίνεσθαι.

Διακρίνει τις παρακάτω κατηγορίες:

- **εθνικιστική αρχαιολογία** - την αναπτύσσει το εθνικό κράτος ώστε να αποδείξει την ιστορικότητά του
- **αποικιοκρατική αρχαιολογία** - την αναπτύσσουν οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες, ώστε να συγκροτήσουν κατά το δυτικό πρότυπο την ιστορία των λαών που έχουν υπό την εξουσία τους.
- **ιμπεριαλιστική αρχαιολογία** - εξάγεται από τις μητροπολιτικές δυνάμεις της δύσης, ως δείγμα πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής ηγεμονίας προς χώρες λιγότερο ισχυρές.

Στην ελληνική πραγματικότητα, τα όρια μεταξύ των τριών είναι λιγότερο σαφή.

Η λαογραφική μελέτη σε σχέση με το folklore

- Το 1846 ο William John Thoms εισάγει την έννοια του folklore, για να μιλήσει για το λαϊκό πολιτισμό και τα λαϊκά παραμύθια, όπως είχαν καταγραφεί από τους αδελφούς Γκριμ.
- Η λέξη χρησιμοποιήθηκε για να εκφράσει τις παραδοσιακές αξίες, τα έθιμα, τις ικανότητες, τα τεχνουργήματα και τις ιστορίες που περνάνε από άτομο σε άτομο σε μια κοινότητα.
- Το ενδιαφέρον για το πεδίο αυτό, βρίσκεται στον απόηχο του Ρομαντισμού στην Ευρώπη, που χαρακτηρίζεται από μια νοσταλγία για ένα παρελθόν στην ύπαιθρο, μακριά από την πόλη, και ένα ενδιαφέρον για τις τελετουργίες και τον πολιτισμό των "απλών ανθρώπων" της υπαίθρου.
- **Σε πολλές χώρες, όχι μόνο στην Ελλάδα (βλ. Τουρκία, Ουκρανία, Φινλανδία, Ινδία, Κίνα κ.α.) η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού συνδέθηκε με τη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας αλλά και του εθνικισμού.**
- Το 1884 εισήγαγε τον όρο λαογραφία ο Νικόλαος Πολίτης: "η λαογραφία εξετάζει τις παραδοσιακές εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού, μέσα από το λόγο, τις πράξεις ή τις ενέργειες".
- Για την Άννα Κυριακίδου-Νέστορος, λαογραφία είναι η συλλογή και παρουσίαση λαογραφικού υλικού (λαϊκή τέχνη, λαϊκή μουσική, χορών, ενδυμασιών κτλ), που βοηθάει να επιβιώσει η εθνική παράδοση.

Ανθρωπολογία και λαογραφία, από το γενικό στο ειδικό και αντίστροφα

→ Αρχική διάκριση:

- ◆ οι ανθρωπολόγοι μελετούν μια κοινωνία / κοινότητα σε εύρος, αναλύοντας τα στοιχεία που δομούν την κοινωνική ζωή, λαμβάνοντας υπόψη τα "μικρά και καθημερινά".
- ◆ Οι λαογράφοι εστιάζουν σε συγκεκριμένα στοιχεία του πολιτισμού (πχ. διατροφικές συνήθειες) για να διευρύνουν το βλέμμα τους προς στο πλαίσιο.

→ Σήμερα:

- ◆ Οι διαφορές είναι λίγο πιο δυσδιάκριτες. Οι λαογράφοι δεν ενδιαφέρονται τόσο πολύ για τα "επιβιώματα" όσο για αναδυόμενες πολιτιστικές φόρμες (πχ. τα memes).

Από τη λαογραφία...

- Η Λαογραφία έδινε έμφαση στα κοινά στοιχεία ανάμεσα στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και στον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό, με στόχο την απόδειξη της πολιτισμικής συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού ανά τους αιώνες. (Θεωρία πολιτισμικών επιβιωμάτων, Tylor)
- Χρησιμοποιούσαν επιλεκτικά στοιχεία από την ανθρωπολογία, όταν τους βοηθούσαν στο αφήγημά τους. Δεν χρησιμοποιούσαν για παράδειγμα την επιτόπια έρευνα, παρά μόνο αποσπασματικά.
- Στη δεκαετία του 1920 αρχίζουν να τους ενδιαφέρουν οι Άλλοι μέσα στην Ελληνική επικράτεια, πχ. οι μειονότητες.
- Κωνσταντίνος Καραβίδας - συστηματική επιτόπια έρευνα στην περιοχή της Σμύρνης, της Θράκης και της Ελληνικής Μακεδονίας. Στόχος ήταν να αναζητήσει τρόπους για καλύτερη ενσωμάτωση των μουσουλμάνων και των σλάβων στην Ελλάδα. Αναζητούσε τρόπους αναδιοργάνωσης του αγροτικού τομέα, μέσα από ήδη υπάρχουσες δομές στις κοινότητες.

...στην ανθρωπολογία

- Ο λόγος που η ανθρωπολογική προσέγγιση, με την έμφαση στη διαφορετικότητα, άργησε να ριζώσει στην Ελλάδα, ήταν ότι η έμφαση δινόταν στην ομοιογένεια του πληθυσμού και στο αφήγημα της ιστορικής συνέχειας.
- Μετά τον Β'ΠΠ, όταν η ανθρωπολογία στρέφεται από τους μακρινούς Άλλους στην "περιφέρεια", αρχίζει να μελετάται η περιοχή της Ελλάδας από ξένους ανθρωπολόγους, στο πλαίσιο μιας ανθρωπολογίας της Μεσογείου. Πχ. John K. Campbell, έρευνα για τους Σαρακατσάνους (1964) Ernestine Friedl, έρευνα για τα Βασιλικά Βοιωτίας (1962)
- Οι έρευνες αυτές παρουσιάζουν μια στατική εικόνα της Ελλάδας, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα πολιτικά συμφραζόμενα.
- Δεύτερη γενιά Γάλλων εθνολόγων, C. Piauxt, B. Vernier, M.E. Handman, τέλη δεκαετίας 1960 και δεκαετία 1970, έμφαση στις κοινωνικές δομές και τις τοπικές προκλήσεις, καθώς και στην υλική διάσταση (βλ. μαρξισμός).

Από τη Μεγάλη Ιδέα στην Ελληνικότητα

Η Μεγάλη Ιδέα

- Προσπάθεια επέκτασης του ελληνικού κράτους πέρα από τα σύνορά του, στις περιοχές όπου κατοικούσαν χριστιανοί ορθόδοξοι ελληνόφωνοι πληθυσμοί.
- Συνδέεται με την ιδέα του αλυτρωτισμού, δηλαδή την προσπάθεια μιας εθνικής ομάδας να επεκταθεί σε περιοχές όπου κατείχαν οι πρόγονοί της σε προγενέστερη ιστορική περίοδο (βλ. και ιταλικός irredentismo).
- Στηρίζεται στην ιδέα της ενότητας του Ελληνισμού στο χώρο και το χρόνο.
- Καθόρισε την εξωτερική, εκπαιδευτική και πολιτιστική πολιτική του ελληνικού κράτους, από τη σύστασή του μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα.

“

Ότι και να είναι ή να ήταν η Ελλάδα, η ιδέα της Ελλάδας -όπως κάθε σύμβολο- μπορούσε να φέρει ένα εύρος πιθανών νοημάτων, και έτσι επιβίωσε θριαμβευτικά. Παρομοίως, η ιδέα του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, τόσο σταθερού στο επίπεδο της απλής γενίκευσης, έχει υποστεί πολλές μεταμορφώσεις ανά τους αιώνες. **Η "Ευρώπη", όπως η "Ελλάς", ήταν ένα γενικευμένο ιδανικό, ένα σύμβολο πολιτιστικής υπεροχής που μπορούσε να επιβιώσει και επιβίωσε αμέτρητες αλλαγές στην ηθική και πολιτική τάξη.** Ήταν σε αυτό το Ευρωπαϊκό ιδεώδες που θεωρήθηκε η Ελλάς ως προγονική. Τόσο εύπλαστο είναι το υλικό από το οποίο φτιάχνονται οι ιδεολογίες.

Michael Herzfeld, Πάλι δικά μας

”

Η ιδέα της ελληνικότητας στον πολιτισμό

- Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή η Μεγάλη Ιδέα καταρρέει και τη θέση της παίρνει η αναζήτηση της Ελληνικότητας, ως μιας αναζήτησης του ελληνικού πολιτισμού, της γλωσσικής συνέχειας των ελληνικών και της ιδιαιτερότητας του Ελληνικού τοπίου.
- Η Μεγάλη Ιδέα μετατοπίζεται από το πεδίο εδαφικής επέκτασης σε εκείνο του ελληνισμού και της πνευματικής του ηγεμονίας.
- Η λέξη ελληνικότητα εμφανίζεται σποραδικά κατά το 19ο αιώνα, αλλά κατά τη δεκαετία του 1930 καθιερώνεται ως ιδεολόγημα.
- Η ελληνικότητα θέτει το θέμα της επικοινωνίας παρόντος και παρελθόντος.
- Το παρελθόν και η παράδοση εκλαμβάνεται ως βάρος με πολλές δυνατότητες αξιοποίησης.
- Η σχέση με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό δεν τίθεται σε βάση μιμητισμού αλλά πολιτισμικής αμοιβαιότητας.

Η αναζήτηση της ελληνικότητας στην τέχνη και τη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου

- Η ελληνική παράδοση επηρεάζει τόσο το θέμα όσο και την τυπολογία της ελληνικής τέχνης του πρώτου μισού του 20ού αιώνα.
- Οι έλληνες λογοτέχνες του μεσοπολέμου αναζητούν την ελληνικότητα στη γλώσσα, πχ. επηρεάζονται από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη.
- Οι έλληνες ζωγράφοι ενσωματώνουν στοιχεία από την βυζαντινή παράδοση και το λαϊκό πολιτισμό, πχ. επηρεάζονται από τον Θεόφιλο.
- Στη λογοτεχνία και την τέχνη του Μεσοπολέμου βλέπουμε να μιλάνε ιδιαίτερα για το ελληνικό τοπίο.
- Η γενιά του '30 εισάγει τα ρεύματα του Μοντερνισμού στην Ελλάδα, μέσα όμως από μια αναζήτηση στην Ελληνική παράδοση.

Η αναζήτηση της λαϊκής τέχνης και η επίδρασή της στα ρεύματα του μοντερνισμού:

Ο Θεόφιλος (1870-1934) ήταν λαϊκός ζωγράφος, που ανακαλύφθηκε από τον Στρατή Ελευθεριάδη (Teriade), γνωστό εκδότη περιοδικών/βιβλίων τέχνης, όπως το *Verve*, που συγκέντρωνε την Ευρωπαϊκή καλλιτεχνική πρωτοπορία της εποχής. Τα έργα του παρουσιάστηκαν μέχρι και στο Λούβρο.

Μοντερνισμός και “Παράδοση” στο Μεσοπόλεμο

- Ο πολιτισμός δεν είναι ένας καθρέφτης της εθνικής ταυτότητας αλλά ένα σύνθετο μέσο για την ερμηνεία του, μέσα από το οποίο μια ομάδα ανθρώπων αποκτά τη συνείδηση ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη εθνική ομάδα.
- Η γενιά του '30 αισθητικοποιεί την πολιτική της εθνικής κουλτούρας, όχι ως προϊόν της νεωτερικότητας, αλλά σε συνάφεια με την ιδέα της συνέχειας του Ελληνικού πολιτισμού.
- Οι Έλληνες καλλιτέχνες της εποχής του μεσοπολέμου θεωρούν ότι ο ελληνικός πολιτισμός φέρει διαχρονικά στοιχεία από την Αρχαιότητα μέχρι τη Σύγχρονη εποχή.
- **Η Ελληνικότητα δεν εκλαμβάνεται ως εθνοκεντρισμός αλλά ως προσπάθεια εκσυγχρονισμού της παράδοσης.**

Εξευρωπαϊσμός, εκσυγχρονισμός ή παράδοση;

- Ο ελληνικός πολιτισμός αρχικά εντάχθηκε στον ευρωπαϊκό μέσα από την αναφορά στο κλασικό παρελθόν.
- Αμφιβολία για το αν ο ελληνικός πολιτισμός έπρεπε να εξευρωπαϊστεί, να εκσυγχρονιστεί ή να επιστρέψει στην παράδοση.
- **Καινοτόμος λύση: υιοθέτηση των ρευμάτων της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, μέσα από αναφορά στον ελληνικό πολιτισμό.** Εκεί που οι ευρωπαίοι καλλιτέχνες πέτυχαν τη ρήξη με την ακαδημαϊκή καλλιτεχνική παράδοση μέσα από αναφορές σε εξωευρωπαϊκούς πολιτισμούς των αποικιών, οι Έλληνες το έκαναν αναζητώντας στοιχεία από τη λαϊκή παράδοση και την εκκλησιαστική ζωγραφική.
- Με αυτό τον τρόπο, **οι έλληνες λόγιοι και καλλιτέχνες του μεσοπολέμου διαφοροποιούνταν από το "λαϊκισμό" της δημοτικής και της λαϊκής παράδοσης, αλλά και την αρχαιολατρεία προηγούμενων ετών. Έτσι, έγιναν εκφραστές μιας νεωτερικότητας ευρωπαϊκής αλλά και ελληνικής ταυτόχρονα.**
- Το παρελθόν καλλιεργείται αισθητικά και διδακτικά με έμφαση σε μνήμη, μύθο, τοπίο και γλώσσα.
- Έτσι, η Ευρωπαϊκή τέχνη ενσωματώνεται στα ελληνικά δεδομένα, όχι ως κάτι ξενόφερτο, αλλά ως δείγμα ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού.

A. Κωτίδης, Μοντερνισμός και Παράδοση

Κωτίδης Α., Μοντερνισμός και “Παράδοση” στην Ελληνική Τέχνη του Μεσοπολέμου, 1993

Μοντερνισμός ή παράδοση; Το ερώτημα υποδηλώνει την ανάγκη των Ελλήνων να αποτελούν κομμάτι της Ευρώπης, αλλά με τους δικούς τους όρους.

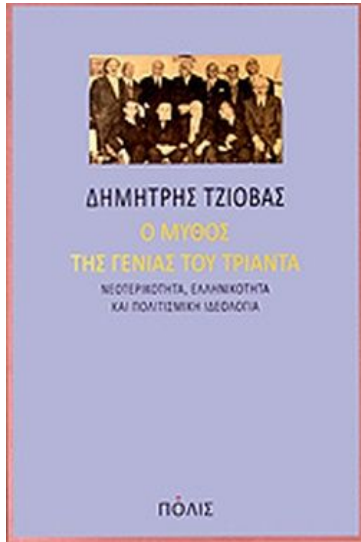
Μοντερνισμός:

1. Προβολή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε τέχνης.
2. Νέα διαπραγμάτευση του χώρου
3. Απομάκρυνση από το ιδεατό του «ωραίου».
4. Προβολή διαδικασίας στο αποτέλεσμα
5. Ρήξη με την αναπαράσταση.

Παράδοση: Προσάρτηση στοιχείων που ανακαλούν εκφραστικά στοιχεία από την ελληνική τέχνη του παρελθόντος

Η γενιά του 30 επιχειρεί να ενσωματώσει στοιχεία από την Ελληνική αρχαιότητα, το βυζάντιο, τη λαϊκή παράδοση και τα κινήματα της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας σε μια ενότητα.

Τζιόβας, Ο μύθος της γενιάς του '30

Dimitris Tziouvas, Ο Μύθος της Γενιάς του Τριάντα: Νεοτερικότητα, Ελληνικότητα και Πολιτισμική Ιδεολογία. Athens: Polis, 2011

Βασικά σχήματα με τα οποία οι Έλληνες λόγιοι και καλλιτέχνες είδαν το παρελθόν: **Συμβολικό ή αρχαιολογικό / Παρελθόν ως πρότυπο:** Χάσμα ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Αναβίωση του κλασικού παρελθόντος ως ιδεατού προτύπου. Συνειδητή απόπειρα «αποκάθαρσης» μνημείων, τοπωνυμίων ή γλώσσας (βλ. καθαρεύουσα). **Οργανικό ή ρομαντικό / Παρελθόν ως μέσο της συνέχειας:** Το παρελθόν ως ζωντανό παρόν. Ίχνη του παρελθόντος αναζητούνται σε νεότερα πολιτισμικά φαινόμενα. Λίνος Πολίτης, θεωρία επιβιώσεων: αδιάκοπη λειτουργία ορισμένων λαϊκών εκδηλώσεων που διατηρούν τον αρχικό τους λόγο μέσα στο νεώτερο περιβάλλον. **Αισθητικό ή μοντερνιστικό / Παρελθόν ως αρχέτυπο:** Αποτελεί συνέχεια του ρομαντικού. Προϋποθέτει την παρουσία του παρελθόντος στο παρόν όχι με την έννοια της ιστορικής όσο μιας αισθητικής συνέχειας. Η πολιτιστική συνέχεια θεωρείται ως κάτι το υποδόριο. Η προσέγγιση αυτή στο παρελθόν ήταν αυτή που επηρέασε περισσότερο τη γενιά του '30: Αναφορά στην παράδοση και γόνιμη ανανέωση. Συνομιλία παρελθόντος και παρόντος, αρχαικότητα μύθου με ιστορικότητα παρόντος. **Ειρωνικό, κριτικό ή μεταμοντέρνο:** Αποστασιοποίηση και απομυθοποίηση του παρελθόντος. Προσέγγιση του παρελθόντος με κριτική στάση.

“

Ξύπνησα μὲ τὸ μαρμάρينو τοῦτο κεφάλι στὰ χέρια
ποῦ μοῦ ἔξαντλεῖ τοὺς ἀγκῶνες καὶ δὲν ξέρω ποῦ νὰ τ'
ἀκουμπήσω.

Ἔπεφτε τὸ ὄνειρο καθὼς ἔβγαινα ἀπὸ τὸ ὄνειρο
ἔτσι ἐνώθηκε ἡ ζωὴ μας καὶ θὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ξαναχωρίσει.
Κοιτάζω τὰ μάτια. Μήτε ἀνοιχτὰ μήτε κλειστὰ μιλῶ στὸ στόμα ποῦ
ὄλο γυρεύει νὰ μιλήσει κρατῶ τὰ μάγουλα ποῦ ξεπέρασαν τὸ
δέρμα.

Δὲν ἔχω ἄλλη δύναμη
τὰ χέρια μου χάνονται καὶ μὲ πλησιάζουν ἀκρωτηριασμένα.

Γιώργος Σεφέρης, Μυθιστόρημα

”

“

Σιγά σιγά, μες στο κατακαλόκαιρο, το φως αφανίζει την Ελλάδα. Χωνεύει τα νησιά, εξουδετερώνει τις θάλασσες, αχρηστεύει τους ουραμούς. Μήτε που βλέπεις πια βουνά, μήτε δέντρα, μήτε πολιτείες, μήτε χώμα και νερό. Άφαντα όλα.

Πιωμένος φως – μονάχα μια σκιά μαύρη – ο άνθρωπος. Μια σκιά που μεγαλώνει, δυσανάλογα

προστατευμένη από την ίδια του τη θυσία.

Η Ελλάδα στους χάρτες ανύπαρκτη. Λες και βρήκε ο κόσμος το μακαρισμένο τέλος του σ' αυτή την απόλυτη ισότητα.

Κι όμως, το ίδιο αυτό φως, το αστραφταβόλο, το καταιγιστικό, που αναιρεί την Ελλάδα μες στα μεσημέρια, την αποκαθιστά πάλι το ηλιοβασίλεμα κάτω από τα φαντασμαγορικά πυροτεχνήματα του δειλινού και αργότερα κάτω από την τρυφερή παρουσία της Σελήνης.

Τότε ξαναβρίσκει τον εαυτό της η Ελλάδα. Ξαναγίνεται αυτό που πραγματικά είναι. Ξαναπαίρνει στους χάρτες τη θέση που της αξίζει. Θέλω να πω τη θέση των ονείρων.

Οδυσσέας Ελύτης, Εν Λευκώ

”

Κωνσταντίνος
Μαλέας,
Ακρόπολη,
1914-1917
περίπου

Φώτης Κόντογλου, Η
Ελλάδα των τριών
κόσμων, 1933

Στέλιος
Φαϊτάκης
(Bizare)